

Teză de doctorat

Corpul literei.
Tensiunile dintre verbal și iconic în căutarea isouiană a totalității

Alexandra CATANA
(Universitatea Babeș-Bolyai, Cluj-Napoca, România)

Abstract:

Interesul pe care Isidore Isou, fondatorul mișcării de avantgardă letriste, îl manifestă pentru crearea unei limbi poetice totale continuă, în realitate, o lungă tradiție culturală occidentală, centrată pe fantasma totalității și visul unei limbi universale. Animant de idealul unei formule expresive integrale și omnipotente, letrismul își propune, la începutul anilor patruzeci, să revoluționeze lumea artistică și literară, prin orientarea actului de creație spre unitatea minimală de comunicare: litera. Privat de semnificatul lingvistic, poemul letrist ar redescoperi adevărata sa valoare expresivă, cu alte cuvinte „carnea palpabilă a poeziei”, corpul său sonor și iconic. Lucrarea noastră vizează analiza mizelor acestei căutări isouiene a totalității și interogarea limitelor funcționale ale „limbii letriste”.

Cuvinte cheie: Isidore Isou, letrism, literă, identitate națională, iudaism, România, Franța, artă totală, limbă universală, verbal, iconic, poezie, muzică, pictură

Rezumat:

Centrată pe figura lui Isidore Isou și pe obsesiva sa căutare a „totalității artistice” în cadrul letrismului – potrivit lui Isou, ultimul și cel mai radical curent de avangardă creat de el în 1945 –, lucrarea de față revine asupra unui aspect foarte particular al avangardelor europene de secol XX, și anume caracterul lor interdisciplinar, punând sub semnul întrebării limitele funcționale ale unui „dialog între arte” pe fundalul cultural postbelic. Visul isouian de a constitui o „practică artistică totală” și o „limbă universală” se dovedește mai mult decât o utopie izolată, ci un veritabil avatar al vechii fantasme închinată ideii de „artă totală”. Raporturile pe care poezia reușește să le întrețină cu alte domenii artistice în cadrul operei isouiene oferă mijloacele necesare pentru o interogare

atență a posibilităților reale ce corespund unui asemenea proiect totalisant, în contextul ultimelor avangarde occidentale, și dezvăluie provocările unei experiențe artistice complete și universale, unanim acceptată sau, prin excelență, incomprehensibilă.

Născut în România în 1925, Isiodre Isou pare să reitereze, în mare parte, destinele similare ale compatrioților săi avangardiști ce îi preced (Tristan Tzara, frații Iancu și, mai târziu, Eugen Ionescu, Emil Cioran, Calude Sernet ș.a.), decizînd foarte devreme să părăsească România pentru a-și urmări visul creator într-un spațiu cultural mai matur și mai capabil de a-i conferi renumele și imortalitatea rezervată marilor artiști. Cu toate acestea, la mai bine de șaiszeci de ani de la fondarea letrismului, Isidore Isou rămîne aproape nemenționat în istoriile literare, dicționarele de artă, antologiile și tratatele de specialitate consacrate avangardelor. În ciuda permanentei publicități pe care Isou o asigură mișcării letriste pe parcursul vieții sale, și a numeroaselor ecoruri letriste în interiorul practicilor contemporane de avangardă, prezența individuală a lui Isidore Isou este, cel mai adesea, trecută sub tăcere. Expozițiile letriste din anii șaiszeci (1961-1962 – Galeria Nahmer, Paris ; 1963 : Galeria Valérie Schmidt ; 1964 – Galeria Stadler) sînt urmate de alte cîteva: două în 2006 (la Livorno, în Italia, și la Besançon, în Franța) și două în 2007, organizate postum de către François Poyet la Institutul Cultural Român din Paris, și de Frédéric Aquaviva la Centrul Internațional de Poezie din Marsilia. Totuși, pînă în prezent, nu există nici un studiu monografic consacrat lui Isou, și nici o încercare de a reuni operele sale într-o ediție completă, contrat eforturilor susținute pe care artistul le-a făcut în acest sens, și a influenței considerabile pe care letrismul l-a avut asupra unor personalități precum Guy Debord sau a unor mișcări revoluționare semnificative, precum Grupul Situaționist Internațional.

În acest context, lucrarea de față reprezintă o primă încercare de a considera opera isouiană în integralitatea și singularitatea ei, de a circumscrie genul său proxim și diferența sa specifică, astfel încît mizele sale să devină mai vizibile în istoria avangardelor europene.

Angajat, încă din adolescență, într-un sinuos proces de creație și de consacrare artistică, ce îl conduce în cele din urmă la Paris, Isidore Isou se arată de foarte timpuriu obsedat de ideea imortalității artistice și de cucerirea lumii artistice internaționale. El nu trebuie doar să producă o operă de artă, ci să asigure supraviețuirea sa în cadrul Istoriei.

Astfel, visul lui Isidore Isou depășește frontierele unei estetici individuale, izolate și singulare, pentru a viza universalul. Isou trebuie să se impună incontestabil ca „cel mai mare om al timpului său”, ca un veritabil „Mesia” al culturii occidentale. Idealul său este de a oferi publicului posibilitatea unei experiențe artistice totale, directe și situate mai presus de frontierele naționale și culturale, de a crea și de a promova o „artă totală”, o formulă artistică atotcuprinzătoare, capabilă să răspundă, odată pentru totdeauna, nevoilor estetice ale întregii umanități. În consecință, orice formă fragmentară este abandonată în favoarea unei viziuni mai complexe asupra ansamblului; orice gest creator trebuie să vizeze unitatea finală, totalitatea, integralitatea, perfecțiunea paradisiacă.

Oricât de inovativă ar dori să pară această abordare în ochii lui Isidore Isou, ea se situează, de fapt, în linia unei lungi tradiții occidentale, articulată în jurul fantasmei totalității și a visului unei limbi universale. Încă din antichitatea greco-romană, civilizația apuseană s-a lăsat sedusă de iluzia unei forme perfecte de comunicare, a unei modalități de a exprima și de a transmite integral și direct complexitatea vieții, a gândirii și a sentimentelor umane. Cu toate acestea, letrismul își reclamă noțiunea de „totalitate expresivă” drept caracteristică definitorie. „Totalitatea” este marea „găselniță” letristă, deoarece – conform lui Isidore Isou – acest curent de avangardă este singurul care a reușit să traducă această veche utopie într-o experiență estetică reală.

Principala întrebare la care teza de față își propune să răspundă este dacă o asemenea *trans*-punere este cu adevărat posibilă sau dacă avem de a face mai degrabă cu o „traducere” conjuncturală, cu o „totalitate specifică”, operațională doar în limitele practicii artistice letriste. În acest sens, analiza se concentrează pe singularitatea conceptului de „totalitate” și de „artă totală” în interiorul universului isouian, și urmărește implicațiile sale de-a lungul acestui parcurs artistic.

Așadar, o privire mai atentă asupra operei lui Isidore Isou dezvăluie faptul că ideea isouiană de „totalitate în artă” se distanțează considerabil de accepțiunile avangardiste uzuale, ce par să definească, cel mai frecvent, sintagma în termenii unei „totalități alternative” – pentru a prelua formula lui Thimothée Picard –, adică în raport cu o fragmentare artistică intrinsecă și insurmontabilă. În mod contrar, interpretarea isouiană pare să se apropie mai degrabă de perspectiva proiectelor enciclopedice din secolele al XVII-lea și al XVIII-lea, definindu-se ca o reunire a *tuturor* formelor de

expresie existente sau potențiale, fie ele de natură artistică, culturală sau științifică. Totuși, Isou are în vedere cu mult mai mult decât o sinteză prin juxtapunere, ci o veritabilă redefinire a artei, a structurii și a mizelor sale. În acest fel, letrismul schițează profilul unei noi forme de artă, complexă și hibridă, a unei experiențe estetice aparte, în cadrul căreia fiecare s-ar putea regăsi în egală măsură.

Structurată în patru părți principale, această lucrare încearcă să definească gradat obiectul „totalității isouiene”, relevând diferitele sale nivele, nucleul și limitele sale.

Un prim capitol, dedicat *Configurării unui Nume*, plasează problema „totalității” într-un cadru mai general, propunându-și să identifice germenii acestei obsesii isouiene. Astfel, preocuparea lui Isidore Isou pentru totalitate pare să trimită la o serie de circumstanțe istorice particulare din tinerețea artistului. Ca adolescent român de origine iudaică, Isou se confruntă deja cu conștiința noțiunii de fragment și de întreg, de parte și de ansamblu. Pe de o parte, originar dintr-o familie de evrei români, Isidore Isou se formează ca artist într-un context cultural și istoric particular, în interiorul căruia este obligat să se definească mai degrabă prin contrast decât prin analogie. Precum majoritatea precursorilor săi avangardiști din spațiu românesc, Isidore Isou este inițial un adolescent – Ioan Isidore Goldstein – cu o noțiune identitară de sine destul de ambiguă. Facînd parte dintr-un grup etnic mai repede tolerat decât acceptat în cadrul societății românești din prima jumătate a secolului trecut, Isou crește cu conștiința unei identități marginale, cu sentimentul de a fi în același timp respins și acceptat, admis și blamat. Cu alte cuvinte, el este parte integrantă a unei societăți, dar, totodată, este ținut la distanță; este un fragment dintr-un întreg pe care nu îl poate, însă, reprezenta. Pe de altă parte, din cadrul culturii românești, Isou se proiectează în permanență – în linia unui puternic complex românesc de inferioritate – pe o poziție minoritară față de celelalte culturi occidentale. Similar predecesorilor săi dadaști, Isou realizează timpuriu restricțiile unei vieți de artist la marginea spectacolului modernității europene. Idealul său nu este decât să cucerească scena artistică internațională, să se impună ca cea mai reprezentativă figură a Istoriei, să asigure imortalitatea numelui și a creației sale. Pentru aceasta, Isou se va lansa într-un long și sinuos proces de consacrare artistică, asigurînd asocierea proiectului său cu o identitate artistică ce îl poate reprezenta.

Această primă parte a lucrării noastre își propune, de fapt, să sublinieze implicațiile unui astfel de proiect de consacrare artistică, revelând legătura subtilă ce se configurează între crearea unui univers artistic „total” și cea a unei identități artistice corespunzătoare.

Cel de-al doilea capitol, *Căutarea unui vis: experiența totalității în poetica isouiană*, conduce și mai departe dezbaterea asupra proiectului isouian de „totalitate artistică”, și încearcă să identifice alte posibile nivele de manifestare. În acest fel, ecouri ale unui posibil complex identitar par să se regăsească la nivelul identității lingvistice a artistului. Potrivit lui Isiodre Isou, însăși crearea letrismului este legată de sentimentul unei identități artistice marginale, dat fiind faptul că, citind într-o zi în limba franceză versul lui Kezserling: „le poète dilate les vocables” [„poetul dilată cuvintele”], Isou confundă termenul francez „vocabulary” cu paronimul său românesc „vocală”. Confuzia sa se datorează atât unei cunoașteri insuficiente a „limbii culturale” a Europei începutului de secol XX, cât și educației isouiene în interiorul unui spațiu cultural „marginal”, considerat a prelua doar, în tonalitate minoră, pulsațiile modernității apusene. În concenință, Isou se dovedește încă o dată determinat să depășească statutul său „minoritar”, să cucerească Franța și, implicit, tradiția culturală ce îi este asociată. Cu toate acestea, el este pe deplin conștient că nu va putea să reușească fără a inventa o formulă artistică ce va trece dincolo de frontierele culturale, etnice, naționale și lingvistice, cu alte cuvinte, un limbaj artistic universal și integral.

Problema este de găsi mijloacele concrete pentru realizarea unui asemenea proiect. Atribuirea unui „corp sensibil” fantasmei unei forme lingvistice perfecte a reprezentat suprema provocare a tuturor practicilor artistice seduse, de-a lungul secolelor, de perspectiva unei experiențe estetice totale. Cea de-a treia parte a lucrării de față, *Avatarii letriști ai conceptului de „artă totală”*, vizează întocmai natura și limitele acestui proces de crearea a unei limbi artistice universale și integrale, în cadrul operei isouiene. Astfel, acest nucleu al unei „limbi perfecte”, pe care Isou pare să îl plaseze la baza oricărui act artistic, se dovedește a fi *litera*, unitatea minimală de semnificație, ce evocă simultan două registre distincte de semnificație: registrul verbal și registrul grafic. Orientată spre acest germene expresiv, comunicarea umană ar redescoperi veritabila sa forță sugestivă, valoarea sa poetică, demult rătăcită în meandrele limbajului uzual. Poezia

este, așadar, cea care poate conferi soluția la criza expresivă ce a erodat treptat cultura occidentală. Totuși, această poezie împinge la extrem dezintegrarea discursului, mergând pînă la limita la care poezii anterioare nu au îndrăznit să ajungă: abandonarea *cuvîntului* pentru *literă*. Reorientînd poezia spre propriul său „corp” sonor și iconic, Isou finalizează astfel o lungă revoltă poetică, impunîndu-se drept ultimul mare Creator, drept veritabilul „Mesia” al culturii europene (și chiar mondiale). Privată de semnificație și eliberată (cel puțin în mod aparent) de constrîngerile lexicale, poezia devine capabilă să deschidă drumul spre un limbaj pur, elementar și universal; pentru prima dată în istoria umanității, ea poate schița profilul unei limbi comune tuturor.

Cu ajutorul unei analize mai detaliate a cîtorva dintre producțiile poetice isouiene, ultimul capitol, „*Carnea palpabilă a poeziei*”, pune în discuție modul de funcționare și limitele concrete ale unei asemenea limbi poetice totale. În acest sens, obiectivul este de a verifica dacă poezia letristă și, *in extenso*, arta letristă reușesc efectiv să comunice prin utilizarea exclusivă a acestei unități minimale de comunicare: *litera*, sau dacă, din proximitatea poemului sau a artefactului letrist, un alt tip de discurs mediază și face posibilă înțelegerea acestei forme de limbaj. Așadar, prioritatea este de a identifica principalele nivele de manifestare a literei în cadrul poemului letrist, mai precis conotațiile sale sonore/muzicale și vizuale/iconice.

Toate aceste întrebări sugerează în cele din urmă o ruptură fundamentală în interiorul practicii poetice sau lingvistice letriste, o diferență esențială între limbajul perfect și universal vizat de Isidore Isou, și limbajul supus normelor lingvistice curente, absolut indispensabil înțelegerii mizelor sale artistice. Dacă o secvență neobișnuită de litere poate sugera sau chiar induce un anumit tip de emoție în momentul receptării unei opere de artă letriste, ea rămîne complet opacă în efortul de a legitima o viziune artistică cu mize mai complexe. În final, o adevărată *comunicare în incomprehensibil* nu poate fi realizată decît cu prețul unei medieri prealabile, al unui discurs legitimator adiacent complet inteligibil.

Extrapolată la nivelul întregului proiect isouian și la nivelul căutării sale a unei „totalități artistice”, această problemă ridică o serie de întrebări cu privire la posibilitățile unui program artistic sintetic și universal, și impune o reconsiderare atentă a raționamentelor ce se ascund în spatele obstinației isouiene pentru un proiect de acest gen.

CUPRINS

Argument

Introducere

1. Configurarea unui Nume : în inima și în marginea operei de artă

1.1. Comentariul din margine

1.2. În jurul unui *Nume*

1.1.1 Nume imortale și nume carnale

1.1.2. Blestemul sufletelor marginale

1.1.2.1. Promisiunea pariziană a „imortalității”

1.1.2.2. „Despre inconvenientul de a te fi născut”...român

1.1.2.3. Un Nume, o profeție identitară

1.3. „A fi și a [nu] rămîne român?”

1.3.1. Provocarea „epigonilor”

1.3.2. Frontiere naționale, frontiere lingvistice, frontiere estetice

2. Căutarea unui vis: experiența totalității în poetica isouiană

2.1. Perspectiva exilului: „plecare unui evreu”, „înstrăinare unui român”

2.1.1. Paris : destinație reală sau construcție livrescă?

2.1.2. Limitele unei identități artistice

2.1.2.1. Circumscrierea a ceea ce este „al nostru”

2.1.2.2. Avangardele românești și limitele unei estetici iudaice

2.1.3. Ecourile letriste ale unei identități minoritare

2.1.3.1. Consacrarea unui Nume, uitarea unei identități

2.1.3.2. Mizele unei alegeri lingvistice

2.1.3.2.1. Artist român, artist de limbă română

2.1.3.2.2. Schiță pentru o limbă universală : de la română la franceză și la o limbă letristă

2.2. Fantasma unei „limbi totale” în imaginarul letrist și european de avangardă

2.2.1. Promisiunea unei limbi perfecte

2.2.2. Unitate în multiplu

2.2.3. Letrismul : între o „unitate blestemată” și o „totalitate alternativă”

2.2.4. Corpul sensibil al unei himere

3. Avatarii letriști ai „artei totale”

3.1. Reinventarea letristă a corpului poetic

3.2. Limitele pluridisciplinarității letriste

3.2.1. Litera : între sonor și grafic

3.2.2. Pentru o nouă terminologie a artelor și a științelor

3.3. Fascinația pentru cifre : funcția discursului matematic în poetica letristă

3.4. Ecouri muzicale și picturale în poetica letristă

4. „Carnea palpabilă a poeziei”

4.1. Corpul sonor al poemului letrist

4.1.1. Litera și vibrațiile vocii

4.1.1.1. Amprenta grafică a verbalului

4.1.1.2. Ecourile literei

4.1.2. Litere în performanță

4.1.2.1. „Purtătorii vocii poetice”

4.1.2.2. Ritmurile vieții, ritmurile poemului

4.2. Corpul iconic al poemului letrist

4.2.1. Noile reguli ale câmpului poetic

4.2.1.1. Ce este un poem?

- 4.2.1.2. Poem oral, poem scris: actul lecturii și mizele suportului
- 4.2.2. Lectura paginii: între vizual și vizibil
- 4.2.3. Corpul sonetului pe pagină
 - 4.2.3.1. Lectura unei pagini, lectura unei forme
 - 4.2.3.2. Sonet isouian, sonet letrist, sonet de avangardă...?

Concluzii

Apendice

Anexe

Conținutul CD-ului

Rezumat

Bibliografie